

„CA ȘI CUM AI FI MURIT DEJA”: EXERCITIUL MORȚII ÎN TRADIȚIA ASCETICĂ TIMPURIE

Lect. dr. Daniel Lemeni

„AS IF YOU HAD ALREADY DIED”: THE EXERCISE OF DEATH IN THE EARLY ASCETIC TRADITION

Abstract: This paper explores Christian asceticism and spiritual exercises in early ascetic tradition, with particular emphasis on death in the spirituality of the desert. More exactly, the main aim of the article is to highlight the role of the death in the development of Christian asceticism.

Keywords: asceticism, spiritual exercises, death, Desert Fathers, ascetic tradition

Introducere

Astăzi trăim într-o lume care neagă moartea.

Însă trebuie spus faptul că eludarea acestei teme a morții din vocabularul lumii moderne reprezintă semnul cel mai evident al unei mentalități non-duhovnicești a omului de azi. Gândul la moarte e unul din exercițiile spirituale care dau anvergură vieții umane.

Așa cum o să vedem în rândurile de mai jos acest exercițiu ascetic fundamental reprezintă un *topos* esențial în tradiția ascetică timpurie, în special în spiritualitatea deșertului.

„Eu mor în fiecare zi”: rolul morții zilnice în deșert

Tema morții înainte de moarte apare în mod recurent în tradiția ascetică timpurie. Ascetul care s-a retras în pustie asumă ipostaza unui ”mort viu”, deoarece pentru el această lume nu mai există. Nemaifiind ”aplecat spre cele de jos”¹ viața monahului e integral orientată spre desăvârșirea sa lăuntrică, astfel încât orice preocupare de ordin lumesc nu se mai regăsește în rutina sa zilnică din deșert.

¹ *Viața Sfântului Antonie* 19.

Mai multe sentințe din *Pateric* ilustrează acest fapt în mod grăitor: ”Avva Daniel a povestit despre avva Arsenie că, odată, a venit la el un înalt dregător și i-a adus un testament din partea unei rubedenii de neam ales, care-i lăsase o moștenire foarte mare. El a luat testamentul și a vrut să-l facă bucăți. Atunci dregătorul i-a căzut la picioare și i-a zis: <Te rog, nu-l rupe, căci mi se taie capul>. Avva Arsenie îi zice: <Eu am murit înaintea aceluia, care a murit abia acum. Și a trimis testamentul înapoi, neprimind moștenirea>”². Dintr-o altă apoftegmă aflăm că ”un monah locuia într-o peșteră din pustiu. Rudele sale după trup l-au vestit: <Tatăl tău este foarte bolnav, pe moarte, du-te să-l moștenești>. El însă le-a răspuns: <Eu am murit înaintea lui față de lume. Un mort nu moștenește un viu>”³.

Asumarea gândului morții face parte din rețeta ascetică a vieții oricărui monah, și de ce nu am spune noi, acest gând ar trebui să se regăsească neconținut în mintea oricărui creștin. Gândul morții este unul din exercițiile spirituale care dau anvergură vieții umane, fapt pentru care asceții au recurs de multe ori la o practică necruțătoare, și anume închiderea într-un mormânt⁴.

A te închide într-un mormânt încă din timpul vieții este ”metafora” cea mai puternică pentru a desemna renunțarea la lume. În cap. 52 din *Tratatul practic*, avva Evagrie afirmă că viața anahoretică nu înseamnă altceva decât o exersare continuă a morții (*meleten thanatou*).

Din această perspectivă, deșertul asumă, pe lângă semnificația sa fizică – un loc arid și înfricoșător, lipsit de viață – și o semnificație spirituală, potrivit căreia deșertul poate fi înțeles ca un mod de viață⁵.

E un alt fel de a spune că la un nivel mai adânc pustia nu trebuie înțeleasă doar ca un simplu loc geografic, fiindcă viața acestor remarcabili asceți din pustia egipteană a fost în cele din urmă o cale duhovnicească pe care ei și-au asumat-o în mod desăvârșit. Iar dacă drumul spre sfințenie trece prin această experiență a pustiei atunci trebuie spus că ea se cere practică de orice creștin angajat pe acest drum al despătimirii de sine. Acest principiu ascetic a fost exprimat de avva Pimen în felul următor: ”Eu am murit și un mort nu vorbește”⁶.

Admitem în acest sens, împreună cu Părintele John Chryssavgis, că ”deșertul e locul revoluției duhovnicești, nu al retragerii personale”⁷, un loc unde ascetul caută viața cea din belșug (Ioan 10, 10).

De asemenea, două apoftegme ilustrează cât se poate de clar această ”moarte” față de lume: ”A zis Avva Ioan Kolovos: Eu vreau ca omul să se

² Avva Arsenie 29, p. 61.

³ Avva Casian 8, p. 198. În mod similar, se poate citi și apoftegma de la avva Pimen 2, 3; avva Moise 2, 7, 11, 12; avva Macarie Egipteanul 23.

⁴ Cf. Paladie, *Istoria lausiacă* 5 și *Historia Monachorum in Aegypto* I, 37.

⁵ În acest sens, T. Vivian a vorbit despre cele două sensuri ale deșertului: geografic și spiritual (cf. Paphnutius, *Histories of the Monks of Upper Egypt*, introd. by T. Vivian, p. 23).

⁶ Avva Pimen 3.

⁷ Pr. John Chryssavgis, *În inima pustiei. Duhovnicia Părinților și Maicilor din deșert*, p. 70.

împărtășească de toate virtuțile... Pentru aceasta închide mormântul ca și când ești deja mort, încât să socotești că moartea îți este aproape în fiecare zi”⁸.

În lumina acestor apoftegme nu ne mai rămâne decât să spunem că vocea deșertului este elocventă și clară, astfel încât alegerea ne aparține.

Exercițiul ascetic al ”morții” în tradiția deșertului

Modul de viață ascetic e caracterizat de o serie de practici și exerciții spirituale care au configurat în mod esențial fizionomia monahismului creștin. Așa cum o să vedem în această secțiune unul din exercițiile la care au recurs asceții din deșert a fost cel al ”sălășluirii” în mormânt. Acest exercițiu ascetic pe care îl găsim practicat în lumea antică a fost desăvârșit de Părinții deșertului, adică de acei remarcabili asceți din secolul IV care au ales să abandoneze lumea pentru a-și trăi viața într-o simplitate deplină în imensitatea deșertului⁹.

Din această perspectivă putem spune că locuința lor va deveni spațiul îngust și insalubru al unui mormânt părăsit, motiv pentru care se poate spune că Părinții deșertului n-au făcut altceva decât să transforme necropolele antice păgâne în adevărate chilii monahale¹⁰. Asceții care au recurs la această practică au părăsit lumea civilizată pentru a trăi un mod de viață ascetic mai radical în pustie¹¹. În acest context accentuăm faptul că ei deși au părăsit lumea, lumea nu i-a părăsit, astfel încât putem vedea cum foarte mulți creștini și păgâni veneau în deșert pentru a-i căuta pe acești remarcabili asceți. S-au instituit, așadar, o serie de raporturi între un avva și vizitatorii săi, avva fiind în acest caz cel care își asumă rolul unui părinte duhovnicesc. De altfel, Părinții pustiei, așa cum știm, au ridicat această practică a îndrumării spirituale la rangul de artă. Deși mortificarea face parte din recuzita oricărui mod de viață ascetic,

⁸ *Patericul mare*, Editura Bizantină, București, p. 137. În mod similar se pot citi apoftegmele de la I, 56; III, 4; III, 11; III, 18; III, 62; III, 91 și avva Macarie Egipteanul 23.

⁹ Pentru această temă, vezi Dimitris J. Kyrtatas, ”Living in Tombs: The Secret of an Early Christian Mystical Experience”, în Christian H. Bull, Liv Ingeborg Lied, John D. Turner (eds.), *Mystery and Secrecy in the Nag Hammadi Collection and Other Ancient Literature: Ideas and Practices*, Brill, 2012, pp. 245-257. Se poate citi cu folos și Anthony Synnott, ”Tomb, Temple, Machine and Self: The Social Construction of the Body,” *The British Journal of Sociology* 43/1 (1992), pp. 83–89.

¹⁰ Cf. Elisabeth R. O’Connell, ”Transforming Monumental Landscapes in Late Antique Egypt: Monastic Dwellings in Legal Documents from Western Thebes”, *Journal of Early Christian Studies* 2 (2007), pp. 239–73. Pentru transformarea vechilor temple păgâne în mănăstiri, vezi S. Emmel, *From Temple to Church*, Brill, 2015.

¹¹ Cu toate că dovezile pe care le avem la îndemână tind să evidențieze anumite forme extreme de asceză, e important să accentuăm faptul că marea majoritate a asceților egipteni din secolele IV-V și-au trăit mai degrabă asceza în zonele sau satele nelocuite, pe care le-au transformat în adevărate comunități ascetice. Vezi James E. Goehring, ”Withdrawing from the Desert: Pachomius and the Development of Village Monasticism in Upper Egypt” *Harvard Theological Review* 89/3 (1996), pp. 267–85.

ideea de a te îngropa în mormânt nu a primit atenția care i se cuvine în exegeza de specialitate.

În acest sens, să ne aducem aminte de sfatul avvei Ioan cel Pitic care își îndemna ucenicii să se închidă într-un mormânt și să trăiască ca și cum ar fi morți¹².

Înțelegem prin urmare faptul că mormântul sau cavoul deține o poziție privilegiată în ceea ce privește atingerea maturității spirituale¹³. Acest aspect e foarte bine reliefat de Sfântul Atanasie cel Mare atunci când spune că avva Antonie, cel care a inaugurat această practică, a trăit singur într-o cetate pustie aproape 20 de ani: ”a ieșit ca dintr-un altar în care se afla scufundat în taine și era purtat de Dumnezeu. Atunci s-a arătat întâia oară, din clădire, celor ce veneau la el. Iar aceia privindu-l, s-au minunat văzând trupul lui având aceeași înfățișare, nici umflat prin nemișcare, nici subțiat de posturi și de lupta cu demonii. Era la fel cum îl știau și înainte de retragere. Iar sufletul arăta aceeași curăție în purtări”¹⁴.

În mod evident această ”locuire în mormânt” trebuie înțeleasă ca o formă de antrenament spiritual¹⁵, un exercițiu prin care ascetul apărea în ipostaza unui ”mort” față de lumea aceasta¹⁶.

Exemplul avvei Antonie devine din nou extrem de elocvent. La începutul vieții sale ascetice el s-a retras la mormintele părăsite situate în apropierea satului¹⁷. Aici el s-a închis într-un mormânt, iar câțiva prieteni de a-i săi îi aduceau la intervale regulate de timp pâine. Se pare că el a fost inspirat în adoptarea acestui mod de viață, cel puțin așa ne sugerează Sf. Atanasie, de prorocul Ilie, care la rândul său a trăit într-o peșteră¹⁸.

Aici în mormânt avva Antonie se confruntă cu puterile demonice care îl atacă în mod vehement, astfel încât îl lasă aproape fără suflare. El este găsit de către prietenii săi care, crezând că este mort, l-au adus în biserica din satul său. Însă, revenindu-și în fire, avva Antonie cere să fie dus înapoi în deșert. În ciuda experienței sale traumatice, avva Antonie a simțit că scurta sa reclusiune nu a desăvârșit vocația sa ascetică, astfel încât el se reîntoarce la mormântul său.

Ne aflăm acum în a doua etapă a izolării sale, o etapă în care trebuie să privim mai atent la detaliile pe care ni le furnizează Sf. Atanasie. Îngropat de

¹² Cf. Ioan cel Pitic 34.

¹³ Cf. Atanasie, *Viața Sfântului Antonie* 37.

¹⁴ *Viața Sfântului Antonie* 14.

¹⁵ Cf. Paladie, *Istoria lausiacă* 5.

¹⁶ Despre rolul morții în tradiția ascetică târzie, vezi J. Zecher, *The Role of Death in the Ladder of Divine Ascent and the Greek Ascetic Tradition*, Oxford University Press, 2015.

¹⁷ Despre vocația ascetică a Sfântului Antonie, vezi Philip Rousseau, ”Antony as Teacher in the Greek Life,” în Tomas Hagg and Philip Rousseau (eds.), *Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity*, University of California Press, 2000), pp. 92–95. Cf. Peter Brown, ”The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity,” *Journal of Religion Studies* 61 (1971), pp. 80–101.

¹⁸ Atanasie, *Viața Sfântului Antonie* 7.

viu pentru a doua oară, monahul a avut din nou confruntări extrem de dure cu duhurile rele¹⁹. Aceste confruntări au fost descrise de episcopul alexandrin într-un mod extrem de viu, motiv pentru care aceste episoade i-au influențat de-a lungul timpului pe mulți poeți, scriitori și pictori.

În ciuda unor descrieri pline de dramatism trebuie spus că ele sunt rodul unor experiențe autentice pe care avva Antonie le-a trăit în mod deplin. Cu siguranță că o parte din aceste experiențe i-au fost împărtășite episcopului alexandrin chiar de către avva Antonie pe care se pare că îl cunoscuse personal. Mai mult, Sf. Atanasie era la curent cu povestirile care circulau în rândul asceților cu privire la luptele dramatice pe care avva Antonie le dădea cu puterile demonice²⁰.

De asemenea, având în vedere că această biografie a fost scrisă la aproximativ 70 de ani după moartea pustnicului nu e exclus ca Sf. Atanasie să fi suplinit anumite lacune din povestirile auzite cu adăugiri extrase din experiența sa. De altfel, să nu uităm că în timpul ultimului său exil episcopul alexandrin a trăit pentru aproximativ 4 luni chiar în mormântul avvei Antonie. Prin urmare, putem presupune că ceea ce relatează autorul ecleziastic în biografia sa își are temeiul și în propria sa experiență din deșert.

E important să accentuăm în acest context faptul că practica închiderii într-un mormânt are o profundă semnificație spirituală, și anume abandonarea lumii. Mișcarea ascetică din pustie și monahismul în general poate fi definit *grosso modo* ca fiind renunțarea la lume.

Părinții deșertului au simbolizat această renunțare prin stabilirea lor în deșert, iar uneori într-un mod mult mai dramatic prin sălășluirea lor în mormânt. Din această perspectivă, marea realizare a avvei Antonie nu a fost atât întemeierea monahismului, cât mai ales retragerea din ce în ce mai accentuată a acestuia din lume, retragere care i-a încurajat și pe ceilalți asceți să se angajeze la acest demers ascetic radical. Să ne aducem aminte că atunci când tânărul Antonie i-a cerut Bătrânului său să meargă amândoi în pustie pentru a trăi mai intens viața ascetică este refuzat pentru că această retragere nu era ceva obișnuit în acea vreme²¹.

Gândul la moarte diminuează mult din interesul față de preocupările de ordin lumesc, astfel încât modul de viață ascetic devine incompatibil cu cel de ordin trupesc sau lumesc. În acest context amintim faptul că monahul a fost

¹⁹ Atanasie, *Viața Sfântului Antonie* 42. Mormântul pare să fi fost în mod predilect sălașul demonilor. De pildă, din Sf. Scriptură aflăm că un om posedat de un duh rău avea drept adăpost un mormânt, că el își petrecea zilele și nopțile printre morminte (Marcu 5: 1-20).

²⁰ *Viața Sfântului Antonie* 9 și 10. Pentru tema demonologiei ascetice la avva Antonie, vezi D. Brakke, *Demons and the Making of the Monk: Spiritual Combat in Early Christianity*, Harvard University Press, 2005.

²¹ *Viața Sfântului Antonie* 11.

definit adeseori ca fiind un ”străin” (*xenos*)²², deoarece adevărata sa identitate nu e cea pământescă, ci cea cerească. Până la urmă adevărata casă a oricărui creștin nu e lumea aceasta ci Împărăția cerurilor. Această idee e exprimată succint în *Limonariu* de unde aflăm că ”Un frate l-a întrebat pe avva Olimp, preotul lavrei lui avva Gherasim, zicând: Dă-mi un sfat! Să nu șezi cu ereticii, îi spune el! Înfrânează-ți limba și pântecele și oriunde te-ai afla, spune necontenit: sunt străin”²³.

De aceea, pentru a conștientiza mai bine caracterul tranzitoriu al acestei lumi monahii mergeau adeseori la morminte. O povestire din *Historia monachorum in Aegypto* e extrem de elocventă în acest sens ”Și duhovnicescul avvă le dădu un exemplu. Într-o cetate era un tânăr care săvârșise foarte multe fapte rele, condamnabile și păcătoase. Acesta, mișcat de Dumnezeu, a fost îmboldit în conștiință pentru multele lui păcate. De aceea s-a sălășluit în niște morminte goale, săpate în piatră și-și plângea păcatele din viața lui trecută. Cădea cu fața la pământ, neîndrăznind nici glasul să-l ridice, nici să-l cheme pe nume pe Dumnezeu, nici să-i ceară ceva, întruât se socotea pe sine nevrednic chiar de propria-i viață. Și astfel s-a zăvorât în morminte înainte d a fi mort, tânguindu-și viața lui și gemând din adâncul inimii acolos sub pământ”²⁴. Acest om a mers să moară înainte de moartea sa, să renunțe la „propria sa viață” și să fie iertat de păcatele sale.

Prin conștientizarea propriei morți și renunțarea la lumea aceasta monahul poate dobândi virtutea ascetică a smereniei.

Nu este neobișnuit să vedem cum Părinții Deșertului, în special avva Pimen și avva Moise vorbesc despre monahi ca despre niște oameni ”morți”²⁵. Câteva apoftegme despre avva Pimen ilustrează semnificația duhovnicească a acestui tip de ”moarte”. Odată, avva Pimen era supărat pe fratele său Paesius... Pimen a mers apoi la avva Ammonas și i-a relatat această situație, iar avva Ammonas i-a răspuns în felul următor: „Pimen, încă mai trăiești? Du-te, stai în celulă și puneți în inima voastră că voi ați fost deja în mormânt un an”²⁶.

În lumina considerațiilor de mai sus putem spune că gândul morții înțeles ca exercițiu spiritual practicat în mod perpetuu de către monahii din pustie a constituit un reper major în dobândirea maturității duhovnicești.

²² Pentru tema înstrăinării în monahismul creștin, vezi Daniel Caner, *Wandering, Begging Monks: Spiritual Authority and the Promotion of Monasticism in Late Antiquity*, University of California Press, 2002.

²³ *Limonariu* 12, trad. de Pr. T. Bodogoe, și D. Fecioru, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 1991, p. 36. De asemenea, în mod similar se poate citi *Limonariu* 37, 55 și avva Antonie 33.

²⁴ *Historia Monachorum in Aegypto* I, 37. În mod similar, se poate citi Paladie, *Istoria lausiacă* 45.

²⁵ Avva Macarie cel Mare 23, Moise 11–12, 15; *HM*. 14.15; *Istoria lausiacă*. 16.4; *Limonariu* 144, 229.

²⁶ Avva Pimen 2. În mod similar se poate citi avva Pimen 3 și avva Moise Etiopianul 11-12, 15.

Concluzie

În *Scara*, o lucrare fundamentală a spiritualității ascetice răsăritene, Sf. Ioan Scărarul afirmă că ”un călugăr este cel ce, în trup material fiind, petrece în treapta, rânduiala și starea ființelor netrupești. Călugăr este cel ce se ține numai în hotarele și cuvintele lui Dumnezeu în toată vremea, în tot locul și lucrul. Călugăr este ce supune firea sa unei sile neîncetate și simțurile sale unei paze neîntrerupte. Călugăr este cel ce și-a făcut trupul neântinat, gura curățită și mintea luminată. Călugăr este sufletul apăsător de durere, care petrece, în veghe și în somn, într-o neconținută *pomenire a morții*”²⁷.

Am italicizat ultimele cuvinte pentru că eu cred că această practică de a avea tot timpul în minte moartea, conștiința mereu perpetuă a faptului că ești trecător reprezintă condiția autentică nu numai a monahului, ci a oricărui creștin. Mai mult, aș îndrăzni să spun că moartea sau gândul la moarte definește, din perspectivă creștină, creșterea noastră duhovnicească în asemănarea cu Hristos.

²⁷ Sfântul Ioan Scărarul, *Scara*, I, 9, trad. de Pr. Prof. Dr. D. Stănilaoe, Editura Humanitas, București, 2017, pp. 49-50.